

Grzegorz Piwinicki

Kultura polityczna kadry Marynarki Wojennej w transformacji ustrojowej 1989-2004 przez pryzmat dychotomii wartości społeczno-politycznych i etosu wojska

Colloquium nr 3, 111-134

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Grzegorz Piwnicki
Uniwersytet Gdański

**KULTURA POLITYCZNA KADRY
MARYNARKI WOJENNEJ
W TRANSFORMACJI USTROJOWEJ
1989–2004 PRZEZ PRYZMAT DYCHOTOMII
WARTOŚCI SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH
I ETOSU WOJSKA**

STRESZCZENIE

Kultura polityczna kadry zawodowej Marynarki Wojennej w okresie transformacji ustrojowej po 1989 r. ewoluowała od ustroju autorytarnego do demokratycznego. Nadmienić należy, że każda armia nawet w demokratycznym państwie jest instytucją o charakterze autorytarnym gdzie obowiązuje hierarchia, podporządkowanie dowódcom od najniższych do najwyższych szczebli. Jest to ważne w czasach przełomu i zmian ustrojowych gdzie armia podporządkowała się dowódcom, którzy przyjęli z demokratycznym ustrojem cywilne zwierzchnictwo nad armią. Kadra zawodowa złożyła nową przysięgę wojskową na wierność Rzeczypospolitej Polskiej i jej władzom. Przełom po 1989 r. został w Marynarce Wojennej przyjęty z ulgą, a nawet z zadowoleniem ponieważ zdano sobie sprawę, że armia nie będzie wykorzystywana zbrojnie przeciwko własnemu narodowi. Przyczynił się do tego m.in. fakt, że armia w 1989 r. była bardzo wykształconą grupą zawodową, a oficerowie prawie w 100% legitymowali się wyższym wykształceniem. Artykuł prezentuje swoistość kultury politycznej wojska, charakteryzuje system preferowanych wartości w armii oraz swoisty stosunek do tradycyjnych wartości społeczno-politycznych preferowanych przez kadre zawodową Marynarki Wojennej. Przesłanki te złożyły się na płynne przejście w transformacji ustrojowej dla tego środowiska zawodowego.

Słowa kluczowe:

kultura polityczna, kadra zawodowa Marynarki Wojennej, transformacja ustrojowa, wartości społeczno-polityczne, etos armii.

WSTĘP

Kultura polityczna to całokształt wartości, norm i reguł zachowania, utrwalanych w świadomości podmiotów biorących udział w życiu społeczno-politycznym. Tworzą je relacje, na które składają się: 1) wiedza o polityce, znajomość faktów oraz zainteresowanie nimi; 2) ocena zjawisk politycznych, sądy wartościujące dotyczące tego, jak powinna być sprawowana władza; 3) emocjonalne strony postaw politycznych (np. patriotyzm, honor, etos grupy zawodowej); 4) uznawane i realizowane w określonej społeczności (np. kadry MW) wzory zachowań politycznych. Jest to pojęcie niezwykle ważne w czasach przełomów politycznych, zmian ustrojowych, jak w Polsce w latach 1989–2004. Okres ten nazwano transformacją ustrojową, a wojsko musiało przejść od ustroju autorytarnego do demokratycznego. Problem polegał na tym, że armia z uwagi na pełnione funkcje sama jest instytucją autorytarną i hierarchiczną w każdym systemie politycznym.

W artykule zaprezentowano zmianę preferencji wartości społeczno-politycznych kadry zawodowej w czasie przemian. Wydaje się, że kadra Marynarki Wojennej zasłużyła na miano odpowiedzialnej części społeczeństwa polskiego, zdała egzamin z preferencji prodemokratycznych i propaństwowych. W 1989 roku była ona jedną z najbardziej wykształconych grup społecznych w Polsce. W badaniach ankietowych przeprowadzonych przez autora okazało się że 100% oficerów Marynarki Wojennej miało wykształcenie wyższe, z tego 53,5% akademickie wojskowe, 23% wyższe oficerskie, 23% cywilne wyższe magisterskie, a 0,5% ukończyło studia doktoranckie. Chorążowie i podoficerowie w 96% mieli wykształcenie średnie zawodowe i ogólne, a w 4% wyższe cywilne. Wszystko to przekładało się na postawy, system obyczajów i wartości, styl życia oraz realizację konwencji politycznych w określonych historyczno-kulturowych uwarunkowaniach.

O KULTURZE POLITYCZNEJ WOJSKA

Kultura polityczna kadry Marynarki Wojennej jest częścią kultury politycznej społeczeństwa polskiego, ale jest specyficzna z uwagi na

charakter armii¹. Decydują o niej instytucje, organizacje, systemy przywództwa i zarządzania, rozkazy, przepisy normatywne (np. obowiązujące prawo), regulaminy wojskowe. Występują również zależności funkcjonalne między członami (wyodrębnionymi z całości postawami, poglądami, zachowaniami, ideami, wartościami i wzorami oraz instytucjami, organizacjami, sztabami i przepisami określającymi ich działalność)² a komponentami (rozpatrywanymi oddzielnie postawami i wzorami zachowań kadry zawodowej Marynarki Wojennej). Istnieje możliwość analizowania i badania kultury politycznej, jak również określonych członów i poszczególnych komponentów, szukania między nimi zależności: przede wszystkim funkcjonalnych, ale także genetycznych, jak pojawienie się ustaw związanych z funkcjonowaniem instytucji czy też wpływ wzorów demokracji na poglądy polityczne.

Armia jest wielką grupą ludzi powiązanych instytucjonalnie i hierarchicznie, posiadającą swoiste morale i etos wojskowy³. Za istotę morale uważa się całokształt subiektywnych, osobowych i biologicznych właściwości człowieka bez odrywania ich od kultury narodu, narodowego charakteru armii, demokratycznego ustroju państwa, któremu armia służy, a także celów polityki obronnej państwa. Istotą morale jest więc duchowy i emocjonalny stan indywidualny lub grupowy związany z funkcją lub zadaniem, spełniający warunek czynnika motywacyjnego w realizacji wspólnego zamierzenia. Wyraża się w relacjach zachodzących między wewnętrznym stanem każdego żołnierza a zewnętrznym celem — zadaniem. Pojęcie wewnętrzny stan odnosi się zarówno do grup formalnych, jak i nieformalnych. Analizując stany wewnętrzne, należy oprócz stosunku do celów i zadań uwzględnić stosunek żołnierza do samego siebie, do innych żołnierzy oraz do pododdziału, oddziału, związku taktycznego bądź operacyjnego, do wojska jako organizacji spo-

¹ Kultura polityczna to ogół postaw, wartości i zbiorów zachowań dotyczących wzajemnych stosunków władzy i obywateli, zaliczamy do niej: a) wiedzę o polityce, znajomość faktów, zainteresowanie nimi; b) ocenę zjawisk politycznych, sądy wartościujące dotyczące tego, jak powinna być sprawowana władza; c) emocjonalną stronę postaw politycznych, np. miłość do ojczyzny, nienawiść do wrogów; d) uznawane w danym społeczeństwie wzory zachowań politycznych, które określają, jak należy postępować.

² J. Kądzielski, *Rozumienie kultury politycznej*, „Edukacja Polityczna” 1985, vol. 6–7, s. 30.

³ Etos w tym rozumieniu stanowi praktykowaną przez określoną grupę społeczną (kadre zawodową wojska) moralność z systemem obyczajów. Przejawia się on w postaci stylu życia, realizacji politycznych konwencji. W wymiarach jednostkowych jest to powielanie cech właściwych dla etosu konkretnej grupy w określonych historyczno-kulturowych warunkach. Z czasem nabrał znaczenia stałego sposobu postępowania lub obyczaju.

łecznej oraz społeczeństwa. Wynika z tego, że morale odnosić można tylko do ludzi, ponieważ tylko w odniesieniu do ich zachowań stosujemy oceny.

W morale zawarty jest również stosunek żołnierzy do środków walki, jakimi się posługują. Tak więc morale zawiera wiedzę, umiejętności, chęci i możliwości działania ukierunkowane na osiągnięcie celu.

Czynnikami określającymi morale są: świadomość narodowa wynikająca ze świadomości historycznej, świadomość państwowo-obywatelska, świadomość służebnej roli armii wobec narodu, świadomość wynikająca z przewidywanych bądź realizowanych celów wojny, świadomość wynikająca z osiągniętego przez państwo poziomu rozwoju ekonomicznego, naukowego i technicznego, świadomość wynikająca z adekwatności organizacji i wyposażenia wojska do potrzeb pola walki, świadomość wynikająca z poziomu moralnego i psychologicznego przygotowania do wykonania zadań na polu walki, świadomość wynikająca z poziomu kultury kierowania (dowodzenia) i współżycia żołnierzy, świadomość potrzeby zdyscyplinowania⁴.

Z politycznego punktu widzenia wojsko jest systemem społecznym posiadającym: strukturę, hierarchię, układ wartości i pozostałe cechy charakterystyczne dla systemu społecznego. Każda struktura hierarchiczna wiąże się z instytucją biurokratyczną i totalitarną, również wojsko. Istnieje w nim system unormowanych wzajemnie oddziaływań między partnerami, na gruncie odpowiedniej struktury⁵.

Wspólna dla całej tej grupy jest instytucja w postaci centralnego organu kierującego sprawami sił zbrojnych, który zgodnie z prawem ma możliwości regulowania życia wojskowego w postaci odpowiednich zarządzeń i rozkazów wydawanych jednoosobowo i mających charakter bezdyskusyjny, obowiązujący wszystkich podwładnych obligatoryjnie. Władza wojskowa w postaci dowódcy ma prawo i obowiązek oddziaływania, wpływania na zachowania podwładnych. Przeprowadzenie woli dowódcy, nawet wbrew podwładnym, powinno jednak wyrastać z poczucia wspólnoty obowiązków, profesjonalizmu i patriotyzmu.

Władza dowódcy obejmuje możliwość: jednoosobowego podejmowania i realizowania decyzji (wymiar decydencki), kontrolowania działań podwładnych (wymiar kontrolny), egzekwowania zachowań pożądanych (wymiar dyspozycyjny), organizowania pracy zespołów żołnierskich (wy-

⁴ M. Dyrda, *Morale żołnierzy w walce zbrojnej*, [w:] *Psychologia w wojsku*, Warszawa 1997, s. 165 i nast.

⁵ *Podstawy psychologii politycznej*, pod red. K. Skarżyńskiej, Poznań 2002, s. 158.

miar organizatorski), zdobywania, przetwarzania i generowania informacji (wymiar informatyczny).

Dowódcy sprawują władzę, która ma swoje podstawowe źródło w ich sytuacji prawnej. Jest to jednak zbyt wąska płaszczyzna nowoczesnego dowodzenia. Innymi ważnymi źródłami legitymizującymi władzę dowódców powinny być: autorytet przywódcy (źródło charyzmatyczne), kwalifikacje zawodowe (źródło profesjonalne), skuteczność (źródło pragmatyczne), zgodność z uznanym przez państwo i społeczeństwo systemem wartości (źródło materialno-ideologiczne), możliwości materialno-techniczne (źródło materialne).

Do charakterystycznych cech władzy wojskowej zalicza się: praworządność, instytucjonalność, jednoosobowość, autorytatywność, zdolność stosowania przymusu, określony zasięg, skuteczność, hierarchiczność i centralizację⁶.

Władza wojskowa, w odróżnieniu od cywilnej, oparta jest na modelu autorytatywnym z elementami władzy demokratycznej. Ten swoisty sposób sprawowania władzy ma pełne uzasadnienie, które wyrasta ze szczególnej misji sił zbrojnych, społecznej racji stanu (obrona suwerenności państwa), z potrzeb skutecznego, odpowiedzialnego prowadzenia działań w wyjątkowo ciężkich warunkach bojowych i pokojowych. Trudno sobie wyobrazić kolektywny, samorządowy czy liberalny sposób dowodzenia wojskami. Jednoosobowe, odgórne panowanie dowódcy obowiązuje we wszystkich profesjonalnych armiach świata. Władza wojskowa w Polsce ma jednak podstawy w pełni demokratyczne, bowiem państwo w rozumieniu ustawodawczym, wykonawczym i sądowniczym sprawuje cywilną kontrolę nad jego siłami zbrojnymi.

Realizowanie roli dowódcy może odbywać się w różnym stylu. Dojrzały dowódca w zależności od sytuacji czy zadania elastycznie wykorzystuje zalety wielu stylów dowodzenia (nakazowego, partycypacyjnego, konsultatywnego, perswazyjnego)⁷.

Hierarchia wojskowa i związany z nią zakres kompetencji oraz odpowiedzialności to zróżnicowane korzystanie z przywilejów i swobód żołnierskich. Specyficzny system wartości wyróżnia zaś wojskowych spośród innych grup społecznych. Jako grupa przygotowana do prowadzenia walki zbrojnej, a także fakt dysponowania różnorodnymi rodzajami broni i sprzętu

⁶ Por. A. Czajkowski, *Władza polityczna. Analiza pojęcia*, [w:] *Kategorie analizy politologicznej*, pod red. A. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1991, s. 35.

⁷ J. Borkowski, *Vademecum dydaktyczno-wychowawcze 1998*, nr 2, s. 315.

wojskowego sprawia, że armia jest wielką grupą społeczną o bogatej strukturze wewnętrznej⁸.

Wojsko jest również instytucją polityczną, ponieważ ma uprawnienia do realizowania czynności określonych publicznie dla zaspokajania potrzeb jednostkowych i grupowych oraz regulowania zachowań członków swojej zbiorowości⁹. Armia jako złożony i specyficzny system społeczny uczestniczy w życiu politycznym, to znaczy w systemie politycznym, który staje się dla niej swoistym supersystemem¹⁰.

Aparat przymusu, w skład którego wchodzi armia, spełnia swoje zadania nie tylko wtedy, gdy czynnie angażuje się w określone sfery życia, ale nawet wtedy, kiedy zwyczajnie istnieje¹¹. Wojsko jest jedyną instytucją w państwie, która może zmobilizować w bardzo krótkim czasie kilkusettyśięcną rzeszę ludzi zorganizowanych, uzbrojonych, którym można postawić określone zadania do wykonania, na przykład militarne, porządkowe, polityczne itp.

Armia jest elementem składowym systemu politycznego, który może posłużyć do zdobycia władzy w państwie. Siły zbrojne spełniające swą rolę zgodnie z przeznaczeniem, realizując trzy funkcje: zewnętrzną, wewnętrzną i autonomiczną. W nich wyraża się polityczna rola armii zarówno w czasie wojny, jak i pokoju. Znane są przypadki, kiedy armia próbowała spełniać rolę podmiotu polityki. Wówczas wojsko wykonując samodzielność polityczną, wysuwa postulaty wobec suwerennych władz państwa bądź dokonuje zamachu stanu, usuwając rząd. W najnowszej historii było wiele takich przykładów, zwłaszcza w krajach Trzeciego Świata. Rzadko jednak zamachy stanu i przewroty wojskowe doprowadzały do postępowych zmian w systemie politycznym, a jeszcze rzadziej ekonomicznym.

Wojsko spełniając funkcję wewnętrzną, służy władzy państwowej przede wszystkim do zagwarantowania ładu wewnętrznego, dlatego często w systemach niedemokratycznych używane jest do „przywracania porządku” w państwie. Realizując funkcję zewnętrzną, siły zbrojne zapewniają nienaruszalność granic oraz suwerenność i bezpieczeństwo państwa.

⁸ B. Russel, *Władza i jednostka*, Warszawa 1997, passim.

⁹ J. Wiatr, *Socjologia wojska*, Warszawa 1982, s. 30 i nast.

¹⁰ J. Sztumski, *Wojsko jako system społeczny*, „Wojsko i Wychowanie” 1993, nr 5, s. 26.

¹¹ Por. J. Baszkiewicz, *Państwo i partie w systemie kapitalistycznym*, Warszawa 1980, passim; R. Stępień, *Współczesne problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 27.

Wojsko jest częścią społeczeństwa zorganizowaną w autorytarnej i hierarchicznej formie. Obowiązuje tu system dowodzenia, który jest szczególnie złożonym rodzajem kierowania. Polega ono na swoistym szkoleniu, wychowaniu, przygotowaniu żołnierzy do prowadzenia działań, zarówno w warunkach bojowych (walki zbrojnej), jak i pokojowych. Podstawę skutecznego dowodzenia stanowi konieczność prawie nieograniczonego podporządkowania się woli przełożonego (dowódcy) oraz potrzeba społecznego dominowania dowódcy nad podwładnymi, a także zasada pełnego jednoosobowego sprawowania władzy wojskowej. Władza dowódcy może obejmować formalną dominację nad: pojedynczym żołnierzem, pododdziałem (drużyną, plutonem, kompanią itp.), oddziałem (pułkiem, brygadą), związkami taktycznym, operacyjnym (dywizją, armią) czy instytucją wojskową, np. Marynarką Wojenną RP.

Nowoczesny model dowodzenia preferuje łączenie kompetencji formalnoprawnych z autorytetem przywódczym (nieformalnym), harmonią zasady kolegialnego przygotowania decyzji z zasadą jednoosobowej odpowiedzialności za podjętą przez dowódcę decyzję oraz relatywne upodmiotowienie pozycji podwładnych (inicjatywa, kreatywność, samodzielność).

W wymiarze organizacyjnym dowodzenie wyraża się przede wszystkim w postaci wydawania rozkazów i poleceń. W wymiarze socjologiczno-psychologicznym polega ono na współzależnym, partnerskim współdziałaniu dowódcy z podwładnymi w procesie wykonywania zadań oraz osiągnięcia wspólnych celów. W aspekcie prakseologicznym dowodzenie przejawia się w formie podejmowania decyzji, sterowania ludzkimi i materialnymi zasobami, procesami i informacjami w środowisku wojskowym, których celem jest sprawne (skuteczne, ekonomiczne) realizowanie określonych zadań wojskowych.

Proces dowodzenia określają następujące jego funkcje: prognozowanie i antycypowanie działań (zachowań), planowanie przyszłych przedsięwzięć, organizowanie działań, motywowanie do pracy i służby, kontrolowanie i nadzorowanie, decydowanie. Znaczenie i priorytet funkcji dowodzenia zależy od wielu czynników, w tym od szczebla kierowania żołnierzami. Można stwierdzić, że im wyższy poziom dowodzenia, tym większe znaczenie czynności prognostycznych i planistycznych. Na niższych szczeblach kierowania istotą tych działań jest przede wszystkim organizowanie, motywowanie i kontrolowanie.

Wyrazem dojrzałej kultury dowodzenia i kultury politycznej jest umiejętność kreatywnego harmonizowania koncentracji na bezwzględnym wykonywaniu zadań, ze skupieniem uwagi (świadomości) na realnych walo-

rach i słabościach podwładnych, którzy mają je realizować. Kultura procesów kierowania żołnierzami to także warunki i przestrzeń, w której aktywni podwładni i przełożeni przestrzegają wszelkich zasad formalnoprawnych, mają rzeczywistą możliwość komunikowania się oraz osiągnięcia wspólnych celów, uznawanych za sensowne. Warunki takie stwarzają szansę kształtowania postaw obywatelskich, propaństwowych, obronnych, poczucia tożsamości indywidualnej i narodowej oraz karności i podmiotowości, a tym samym wysokiego poziomu kultury politycznej. Na skuteczny poziom dowodzenia składają się:

1. Symbole werbalne i niewerbalne, np. język wojskowy, umundurowanie (częściowo jednolite i zróżnicowane), znaki i odznaczenia.
2. Rytuały, czyli wspólne podejmowanie czynności, które mają doniosłą wymowę, np. ceremonie wojskowe i wojskowo-cywilne, sposób przedstawiania i witania się, swoiste odnoszenie się do siebie podwładnych i przełożonych.
3. Wartości, to znaczy preferowane, cenione przekonania, które określają wymagane i oczekiwane zachowania, w zależności od specyficznych sytuacji.
4. Normy, które opisują sposób realizacji przyjętych wartości; są to zakazy, nakazy, prawa, obowiązki, obyczaje, zwyczaje wojskowe.
5. Mity, czyli uproszczone, spłycone, „ubarwione”, spotęgowane ekspozycjonowanie wybranych wartości, cech, postaw, osób żyjących lub nieżyjących, szczególnie cenionych w środowisku wojskowym, bohaterów, przywódców i dowódców.

Elementy kultury dowodzenia, kultury politycznej, wprost lub pośrednio, precyzują takie regulacje prawne, jak Konstytucja RP, ustawy resortowe, regulaminy wojskowe, ceremoniał oraz nieformalne tradycje, obyczaje i zwyczaje.

Armia jest autonomiczną siłą polityczną, grupą nacisku, grupą interesu. Jednocześnie jest pracodawcą i edukatorem, producentem wyników naukowych, kadr, nowoczesnych technologii, wykonuje też funkcje gospodarcze i ratownicze.

Wojsko realizując powierzone mu zadania, spełnia (w każdym systemie politycznym) istotną rolę, która wynika z jego funkcji. Wymaga to od sił zbrojnych przygotowania do prowadzenia walki zbrojnej z agresorem, a w razie konieczności prowadzenia jej w interesie narodu i państwa. Zbrojny

sposób realizowania powierzonych wojsku głównych zadań decyduje o jego pozycji i roli w społeczeństwie¹².

Pozycja, funkcje i organizacja sił zbrojnych ulegały na przestrzeni dziejów przemianom, związanym przede wszystkim ze zmianami struktur państwowych i technicznych środków walki (od drużyn zbrojnych skupionych wokół wodza, poprzez pospolite ruszenie, służbę rycerską, armie najemne, po armie zawodowe). Wraz z rozwojem nowoczesnych państw przeobrażeniom uległy też siły zbrojne. W okresie wojen napoleońskich państwa europejskie zaczęły tworzyć armie na zasadzie powszechnego obowiązku służby wojskowej¹³. Powstawały pierwsze armie masowe. Pojawienie się armii narodowych, zorganizowanych na powszechnym poborze, i powstanie grupy zawodowych wojskowych spowodowało zmianę relacji pomiędzy władzą państwową, armią a społeczeństwem. Armia niemal w każdym systemie politycznym zachowuje szczególną pozycję, wynika ona z odrębnych form, sposobów i środków wykonywania zadań. Problemem jest więc takie ułożenie stosunków pomiędzy władzami a armią, by ta mogła przeciwdziałać zagrożeniom zewnętrznym i jednocześnie nie stała się zagrożeniem dla władz państwa.

Podstawową zasadą demokracji jest zwierzchnictwo narodu nad instytucjami państwa i służebność tych instytucji wobec narodu. Wojsko jest częścią struktur społecznych, służy narodowi i nie powinno zajmować pozycji dominującej. Problemy bezpieczeństwa dotyczą całego społeczeństwa. Ma ono prawo i obowiązek uczestniczyć w dyskusji na temat sposobów i środków zapewnienia bezpieczeństwa.

W państwach demokratycznych armia jest elementem struktury państwa. Stanowi jeden z elementów systemu obronnego, na który składają się także elementy niewojskowe: system ochrony państwa i ludności, gospodarka, system kierowania obronnością. Siły zbrojne podlegają ogólnym mechanizmom funkcjonowania państwa — oddziaływaniom parlamentu, władzy wykonawczej, sądowniczej, organom kontroli państwowej.

Armia podlega powszechnie obowiązującym procedurom prawnym. Konstytucje określają zadania, do jakich powołano siły zbrojne. Prawo reguluje wszystkie najważniejsze kwestie związane z funkcjonowaniem sił zbrojnych, między innymi:

¹² Z. Trejnis, *Wojsko w systemie politycznym państwa*, Homo Politycus, pod red. S. Filipowicza, Warszawa 1993, s. 223.

¹³ Z. Trejnis, *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autorytarnym*, Toruń 1997, s. 56.

- sposób kierowania armią;
- kompetencje i odpowiedzialność najwyższych organów państwa w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa;
- warunki użycia sił zbrojnych;
- warunki udziału wojska w ochronie wewnętrznego porządku i w sytuacjach kryzysowych;
- wysokość wydatków państwa na armię, jej liczebność itp.

Chroni to armię przed ingerencją polityków i wykraczaniem przez nich poza określone prawnie kompetencje. Ograniczenia prawne dotyczą nie tylko naczelných organów władzy państwowej, ale i wojska¹⁴. Wojsko usytuowane jest w obrębie władzy wykonawczej, ale nie jest ani samodzielnym elementem władzy, ani typowym ogniwem administracji. Armie zaliczane są do pionu organów bezpośredniego przymusu (policja, wojsko i inne służby bezpieczeństwa publicznego).

Siły zbrojne nie stanowią podmiotu władzy, w konstytucjach najczęściej nie określa się roli wojska w państwie, natomiast zawsze reguluje się rodzaj jego zależności od centralnych organów władzy państwowej. Podział władzy państwowej gwarantuje, że żaden organ nie ma nieograniczonej władzy wobec armii:

- władza ustawodawcza stanowi prawo dotyczące kierowania armią i kontroluje jej finanse;
- władza wykonawcza administruje i sprawuje kierownictwo polityczne, ponosi odpowiedzialność przed parlamentem;
- władza sądownicza ma uprawnienia kontrolne i represyjne.

W trakcie rozmów o akcesji Polski do struktur zachodnioeuropejskich Pakt Północnoatlantycki wyznaczył krajom pretendującym zasady, na jakich ma się odbywać współpraca wojskowa i polityczna¹⁵. Zgodnie z oczekiwaniami państw sojuszu, sformułowanymi w *Studium o rozszerzeniu NATO*, proces przygotowań Polski do udziału w nim objął trzy dziedziny:

- zapewnienie cywilnej i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi;
- realizację programu restrukturyzacji armii w celu osiągnięcia interoperacyjności z NATO;

¹⁴ G. Piwnicki, *Kultura polityczna kadry Marynarki Wojennej Rzeczypospolitej w procesie współczesnych przemian ustrojowych*, Gdańsk 2005, s. 55–60.

¹⁵ Por. *Polska – NATO, traktaty, gwarancje, zobowiązania*, Warszawa 1999, passim.

- zagwarantowanie przejrzystości polityki budżetowej.

W toku rozmów akcesyjnych Polska zobowiązała się przyjąć zobowiązania polityczne, wojskowe i finansowe wynikające z uczestnictwa w Pakcie Północnoatlantyckim. Wynikiem tej działalności oraz przeobrażeń strukturalnych armii było przyjęcie Polski do NATO 12 marca 1999 roku¹⁶.

SYSTEM PREFEROWANYCH WARTOŚCI W ARMII

Każdy żołnierz zawodowy ma pewien system wartości. Zależy on od określonej koncepcji świata, społeczeństwa, środowiska, w którym pracuje i żyje. Wartości te zmieniają się wraz z przemianami w życiu politycznym, ekonomicznym czy kulturalnym. Pojęcie wartości związane jest z kulturą polityczną wojska.

Wartości to takie zdarzenia i działania, które uznajemy za cenne, oraz takie, które stanowią normę lub wzór zachowań. To także takie cechy danej osoby lub rzeczy, które stanowią o jej walorach politycznych, moralnych, kulturalnych itp. Zatem w kulturze politycznej to przede wszystkim urzeczywistnienie indywidualnych wartości w podejściu do obowiązku służby wojskowej, realizacji zawodu. Preferowany dobór wartości w wychowaniu politycznym kadry wojskowej powinien być uwarunkowany czynnikami aksjologicznymi oraz naturą człowieka. Polityczne kształtowanie osobowości, charakteru, woli, postawy życiowej powinno być wyznaczone takimi wartościami, które w duchowej sferze człowieka są najmocniej zakotwiczone i których realizacja służy formowaniu i rozwijaniu osobowości.

Odwoływanie się do wartości w politologii sprzyja kształtowaniu kultury politycznej, racjonalizacji poznania i działania, a ponadto dostarcza argumentów na rzecz przeciwstawiania się instrumentalizacji postaw ludzkich. Umożliwia to rewizję postaw oraz zachowań społecznych i kulturowych, hierarchię wartości i programów, które wyznaczały dotychczasowy kierunek rozwoju naszej cywilizacji i kultury, zwłaszcza w dobie transformacji ustrojowej państwa i jego sił zbrojnych. Analizując system wartości w demokratycznej armii, można stwierdzić, że jest on nośnikiem tradycyjnych wartości społeczno-politycznych: wolności, rozwagi, egalitaryzmu, sprawiedliwości, honoru, pokoju, bezpieczeństwa, demokracji itd.¹⁷.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Por. W. Strużewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s. 46; J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 1982, s. 17; W. Cichoń, *Wartości, wychowanie, człowiek*, Kraków 1996, s. 87.

W życiu społecznym można wyróżnić kilka płaszczyzn funkcjonowania wartości ujmowanych we wzory osobowe. Większość profesji ma określony zestaw wartości, zasad i norm postępowania, które składają się na taki wzór osobowy. Istnieje on również w wojsku. Oficerowie ze względu na spełnianą w armii rolę uznawani są za ludzi wyjątkowo dojrzałych, świadomych swoich celów i obowiązków wobec społeczeństwa demokratycznego¹⁸.

Spośród wartości aprobowanych przez kadrę zawodową wojska wyselekcjonowano trzydzieści składających się na wzorec osobowy (tabela 1.). Respondenci mogli wybrać dziesięć uznawanych przez siebie wartości. W rezultacie w 1989 roku przebadano 803 żołnierzy zawodowych reprezentujących całą armię, w 1991 roku — 701, natomiast w 1995 roku — 707.

Tabela 1. Wartości aprobowane przez żołnierzy WP we wzorcu osobowym kadry zawodowej w poszczególnych latach

Wartości	1989		1991		1995	
	%	miejsce	%	miejsce	%	miejsce
Odpowiedzialność	90,2	1	90,6	1	59,3	4
Uczciwość	88,6	2	42,1	8	31,8	16
Sprawiedliwość	88,1	3	61,3	4	42,1	10
Dobry mąż i ojciec	86,0	4	32,5	10	43,6	8
Honor	85,8	5	57,1	5	57,9	6
Dbłość o podwładnych	84,1	6	65,9	3	71,7	1
Rzetelność	84,1	7	19,0	19	34,7	13
Zdyscyplinowanie	83,9	8	81,7	2	59,8	3
Słowność	83,7	9	23,1	18	27,3	17
Patriotyzm	83,5	10	29,0	13	38,9	12
Inteligencja	81,5	11	43,5	7	58,3	5
Koleżeństwo	79,7	12	33,2	9	39,9	11
Odwaga	79,4	13	49,1	6	33,5	15
Stanowczość	78,9	14	24,8	15	33,7	14
Operatywność	78,7	15	28,0	14	42,6	9
Prawdomówność	78,1	16	24,5	16	20,5	20
Duża wiedza	77,2	17	30,4	11	50,9	7
Pracowitość	77,2	18	17,7	20	19,8	21
Wytrwałość	75,5	19	8,0	25	15,3	25
Takt	74,4	20	15,5	21	22,6	19
Życzliwość	71,2	21	7,1	27	16,8	22

¹⁸ J. Procał, *Leksykon pojęć wychowawczych dowódcy*, Warszawa 1999, s. 255.

Szlachetność	68,6	22	3,3	28	6,2	29
Lojalność	64,4	23	8,1	24	23,6	18
Skromność	50,1	24	8,4	23	9,6	27
Ideowość*	29,8	25	–	–	–	–
Tolerancja	28,4	26	23,1	17	15,6	24
Aktywność społeczna	26,9	27	–	–	–	–
Bez nałogów	26,8	28	–	–	–	–
Internacjonalizm	25,5	29	–	–	–	–
Ateizm	16,3	30	–	–	–	–
Apolityczność	–	–	29,0	12	64,1	2
Obojętność światopoglądowa	–	–	12,4	22	16,0	23
Rygorystyczność	–	–	7,7	26	9,9	26
Wiara	–	–	2,0	29	2,8	30
Szczerść, otwartość	–	–	–	–	8,3	28

* W badaniach z 1991 r. pominięto występujące w 1989 r.: ideowość, aktywność społeczną, życie bez nałogów, internacjonalizm i ateizm, a dołączono: apolityczność, obojętność światopoglądową, rygorystyczność i wiarę. W 1995 r. zestaw ten uzupełniono o szczerść i otwartość.

Źródło: M. Kasperski, *Przemiany wzorów osobowych kadry WP w okresie transformacji, [w:] Tradycje i współczesność etosu oficera Wojska Polskiego, red. M. Adamkiewicz, Warszawa 1997, s. 224.*

Występują istotne różnice w aprobowaniu przez kadre poszczególnych wartości. Przydaje się to do analizy preferencji wyrażanych przez respondentów. Wynikają z tego określone tendencje:

1. Istnieje grupa wartości, które utrzymują stale wysokie lub niskie miejsce w hierarchii konstytuującej wzór osobowy. Oto nasuwające się refleksje:
 - a) czołowe miejsca we wszystkich badaniach zajmują wartości charakterystyczne dla zawodu wojskowego; są to: odpowiedzialność, dbałość o podwładnych, zdyscyplinowanie oraz sprawiedliwość i honor;
 - b) ugruntowane pozycje w drugiej dziesiątce zajmują takie wartości, jak patriotyzm, koleżeństwo, odwaga, stanowczość i operatywność;

- c) do wartości rzadko wskazywanych można zaliczyć cnoty osobiste, tj. życzliwość, szlachetność, skromność, tolerancję i szczerość; nie znajdują dużego uznania także lojalność i rygorystyczność;
 - d) podobnie jak sześć lat temu hierarchię zamykają wartości odnoszące się do cech pozazawodowych (ideologicznych, społecznych, światopoglądowych), w 1989 r. przedmiotem analizy były: ideowość, aktywność społeczna, ateizm, a w 1991 i 1995 r. obojętność światopoglądowa i wiara.
2. W badanym okresie niektóre wartości straciły na znaczeniu i zajęły niższą pozycję w analizowanej hierarchii. Były to wartości moralne i odnoszące się do charakteru respondentów. Pięcioletni okres przemian społecznych i ustrojowych wpłynął wyraźnie na zmniejszenie aprobaty dla następujących wartości: uczciwości (przesunięcie z 2. pozycji na 16.), sprawiedliwości (odpowiednio z 3. pozycji na 10.), rzetelności (z 7. na 13.), słowności (z 9. na 17.) i prawdomówności (z 16. na 20.).
 3. Wzrosło znaczenie cech zawodowych oraz wartości związanych z doskonaleniem intelektualnym. Pozytywnie zmieniły swoją pozycję: dbałość o podwładnych (przesunięcie z 6. miejsca na 1.), zdyscyplinowanie (z 8. na 3.) oraz inteligencja (z 11. na 5.) i wiedza (z 17. na 7.).

Swoistym wyrazem kultury politycznej kadry zawodowej było wprowadzenie w 1990 roku apolityczności wojska. Cecha ta po raz pierwszy znalazła się w kwestionariuszu ankiety w badaniach w 1991 roku i uzyskała dwunastą pozycję, natomiast w 1995 roku była już na drugim miejscu.

Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że kadra zawodowa Wojska Polskiego zdała pozytywnie egzamin z wartości prodemokratycznych i propaństwowych w procesie współczesnych przemian ustrojowych, potwierdza to jego poziom kultury politycznej.

STOSUNEK DO TRADYCYJNYCH WARTOŚCI SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH

Wartości społeczno-polityczne określone są wieloznacznie i stosowane w odniesieniu do stanów idealnych, których osiągnięcie oraz utrzymanie jest przedmiotem zainteresowania uczestników życia politycznego¹⁹. W na-

¹⁹ *Encyklopedia politologii*, t. I, Kraków 1999, s. 301; G. Rowiński, *Kształtowanie postaw patriotycznych młodzieży*, Warszawa 1999, s. 7.

ukach politycznych brak jednolitego stanowiska odnoszącego się do katalogu wartości politycznych. Występują one na przykład w życiu politycznym wewnątrzpaństwowym, jak i w stosunkach międzynarodowych. Kryterium przedmiotowe pozwala wyodrębnić wartości ekonomiczne, społeczne i polityczne, ale niemożliwe jest przeprowadzenie rozgraniczenia między tymi typami. Kryterium zakresu obowiązywania i źródeł umożliwia wskazanie wartości uniwersalnych, koegzystencjalnych, dotyczących wartości proklamowanych przez poszczególne jednostki. W odniesieniu do różnych sfer życia społecznego i politycznego wskazywane są wartości moralne, religijne, obyczajowe. Podstawową wartością, bez której wszystkie inne pozbawione są sensu istnienia, jest egzystencja, życie. Wobec niej w funkcjonalnym związku pozostają bezpieczeństwo i godność. Często do głównych wartości konkretnych w odniesieniu do sfery stosunków panujących w Marynarce Wojennej RP można zaliczyć honor, patriotyzm i poszanowanie ojczyzny, obronę jej suwerenności²⁰.

Honor jest rozumiany jako realnie „istniejący” podmiot etosu wojskowego i swoistego rodzaju cecha charakteru człowieka. Będąc cechą wyjątkową i charakterystyczną, przyjmuje jako sprawność intelektualno-moralną miano cnoty. Samo „istnienie honoru” odnosi się najpierw do osoby ludzkiej jako takiej, a dopiero później do człowieka, który przez własny wybór staje się wojskowym, a przez to w sposób szczególny zostaje zobowiązany do zachowania „honoru”.

Rozpatrując „honor” w tym kontekście, można zauważyć niezbędny warunek, jaki musi być zachowany w postawie żołnierza zawodowego (człowieka honoru), a mianowicie „jedność i realność wszystkich aktów moralnych człowieka” w jego postawie intelektualnej, politycznej oraz moralnej²¹.

W wojsku wyróżnia się dwie kategorie pojęcia honoru. Pierwsza to „honor żołnierski”²². Jest on poczuciem godności osobistej żołnierza. Polega na obowiązku postępowania w sposób określony przez obowiązujące w środowisku wojskowym normy moralne. Te normy to: cześć, uczciwość, godność osobista, dobre imię żołnierza, odwaga, zdyscyplinowanie, koleżeństwo, właściwy stosunek do przełożonych i podwładnych oraz służby wojskowej.

²⁰ J. Bocheński, *Patriotyzm, męstwo, prawość żołnierska*, Warszawa 1999, s. 9 i nast.

²¹ M. Gogacz, *Postawy wychowania*, Warszawa 1993, s. 15.

²² Por. W. Boziewicz, *Polski Kodeks honorowy*, Warszawa 1919; M. Ossowska, *Etyka rycerska i jego odmiany*, Warszawa 1986; J. Bocheński, *Zarys etyki wojskowej*, Warszawa 1993.

Ze względu na szczególne zadania wykonywane przez MW powinien mieć w środowisku wojskowym najwyższą rangę.

W życiu codziennym przejawia się między innymi w kulturalnym zachowaniu, przestrzeganiu zasad dyscypliny wojskowej i społecznej, poszanowaniu przełożonych, podwładnych oraz kolegów, poczuciu odpowiedzialności za swoje postępowanie, dbałości o wysoki poziom moralny i fachowy oraz utrzymaniu ścisłej więzi ze społeczeństwem.

Druga kategoria to „honor oficerski”²³. Wywodzi się z poczucia przestrzegania przez oficera określonych wartości, które motywują go do właściwego działania. Tu postępowanie nacechowane jest szlachetnością wobec innych, troską o dobro wspólne i gotowością do obrony nawet za najwyższą cenę. Honor jest dobrym imieniem każdego oficera i źródłem jego czci. Wydany w okresie międzywojennym *Polski kodeks honorowy* uznawał za ludzi honoru tych, którzy mogli się wykazać następującymi przymiotami: wykształceniem, inteligencją, uczciwością, odpowiednim stanowiskiem społecznym i urodzeniem²⁴.

Pojęcie honoru oraz jego przestrzeganie w służbie utożsamiane jest z etosem oficerskim, czyli swoistym ceremoniałem służby i honorów wojskowych²⁵. Ma on w sobie powagę wyrastającą z historii, surowość i dyscyplinę, z której rodzi się trwałość symbolu tradycji. Wszystko to razem zespala się w oddaniu sprawom racji stanu, a jednocześnie kulturze politycznej Marynarki Wojennej RP²⁶. Etos przetrwał dzięki tradycyjnej kulturze, która przejawiając się w wielkich i małych epizodach życia codziennego, stanowiła swoisty filar dla wartości i wzorów zachowań uznawanych przez środowisko wojskowe²⁷. Specjalną wartością w Wojsku Polskim i Marynarce

²³ Por. M. Adamkiewicz, *Przemiany etosu zawodu wojskowego*, Warszawa 1992; A. Andrzejuk, *Zagadnienie cnót wojskowych*, [w:] *Wartości i postawy moralne w procesie wychowania wojskowego*, pod red. M. Mareinkowskiego i J. Wieczorka, Koszalin 1995; M. Adamkiewicz, *Wybrane zagadnienia z historii etosu wojska*, Warszawa 1997.

²⁴ W. Boziewicz, *Polski kodeks ...*, s. 11.

²⁵ *Kodeks honorowy żołnierzy zawodowych WP – ideałem moralnym i obyczajowym łączącym tradycje z kierunkiem przemian społeczno-ustrojowych Rzeczypospolitej Polskiej*, Departament Wychowania WP, Warszawa 1990, Honorowy Kodeks Oficera Wojska Polskiego, Warszawa 1995.

²⁶ W „Przeglądzie Morskim” z 1937 r., nr 102, pisano: „Nie bójmy się stworzenia (z oficerów marynarki) kasty mnichów morskich i dżentelmenów owianych zapałem, energią i honorem — nikogo to nie zgorszy, lecz skupi wokół siebie najszlachetniejszych, najlepszych Polaków”.

²⁷ J. Borkowski, *Świat wartości oficerów*, „Wojsko i Wychowanie” 1992, nr 10. Autor dokonuje podziału świata wartości tej grupy na następujące rodzaje: ostateczne, intelektualne, instrumentalne, moralne i społeczno-polityczne.

Wojennej był *esprit de corps*. Pojęcie to określa się często mianem „ducha oddziału”, „ducha koleżeństwa” czy też „ducha zbiorowości żołnierzy zawodowych”. Gustaw Łowczowski zdefiniował jego polską istotę i nazywał „patriotyzmem oddziałowym”. Pisał: „W wojskach zaciężnych był on w stanie zastąpić patriotyzm narodowy. Jego źródłem jest kult tradycji oddziału, duma z noszonego munduru, odznaki czy barwy, wiara w obowiązek dorównania tym swym poprzednikom, co krwią pisali historię pułku. Na polu walki ten «patriotyzm oddziałowy» jest uczuciem bliższym żołnierzowi, bardziej zrozumiałym i bezpośredniej odczuwalnym nawet niż miłość Ojczyzny”²⁸.

Specyficzność armii jako zbiorowości, której działalność wewnętrzną i zewnętrzną określają normy prawne, wynika z odrębności wojskowych jako grupy społecznej. O *esprit de corps* oddziału stanowią przede wszystkim: kult wspólnych wartości (honor, patriotyzm, wierność); kult wspólnych symboli (sztandar, mundur, barwa, odznaki i oznaki, broń); poszanowanie i kultywowanie tradycji, obyczajów i zwyczajów, ceremoniału (np. pułku, szwadronu); gotowość do poświęcenia osobistych interesów na rzecz grupy (koleżeństwo, ofiarność, solidarność); wspólne cele i zadania. Te wartości i tradycja były zawsze kultywowane i przekazywane kolejnym pokoleniom.

Źródła *esprit de corps* armii Drugiej Rzeczypospolitej wywodziły się z wielowiekowych tradycji narodu i wojska polskiego, walk o niepodległość i *ethosu* legionowego. Na przestrzeni wieków wykształcił się zespół cnót i wartości, które stanowiły o sile moralnej i wartości bojowej polskiego żołnierza. Rdzeń armii stanowił przede wszystkim korpus oficerski, który miał obowiązek dbać o *esprit de corps*, obecny tak w życiu służbowym, jak i prywatnym. Wiele miejsca poświęcono kształtowaniu „ducha oddziału” już w korpusach kadetów i szkołach podchorążych, szczególnie w zakresie kultywowania tradycji narodowych i orężnych. Jedność oddziału tworzyła się poprzez integrację całego stanu osobowego: kadry zawodowej i żołnierzy. Dbłość o dobre imię armii czy pułku nie zawsze przybierała formy zgodne z obowiązującymi regulaminami, jednak dodatkowo zacieśniała więzi grupowe i umacniała przywiązanie do oddziału. Prawdziwy duch koleżeństwa trwał i był żywy, mimo że oddziały wojskowe przestawały istnieć, upływał czas, kadra zmieniała miejsce zamieszkania.

Esprit de corps w sytuacjach krytycznych, warunkach działań bojowych ma decydujący wpływ na moralną postawę żołnierza, wyzwala dodatkowe poświęcenie i siły w walce. Poczucie więzi z oddziałem, gotowość

²⁸ G. Łowczowski, *Polak jako żołnierz*, Londyn 1968, s. 47.

poniesienia ofiary na rzecz kolegów i wspólnej walki stanowiły zawsze o wartości *esprit de corps* polskiego wojska²⁹.

Przez pojęcie honoru żołnierskiego będziemy rozumieć poczucie godności osobistej żołnierza i godności całego wojska. Jego treść ulegała przemianom w zależności od zmian w pojmowaniu obowiązków i wartości moralnych na przestrzeni dziejów. Zależała ona od poziomu kultury osiąganego przez ludzkość w określonym czasie historycznym. Honor w armii wyrażał się nie tylko w słowach, ale w wywiązywaniu się z przyjętych zobowiązań, w przestrzeganiu ustalonych reguł, szacunku dla przełożonych i podwładnych. Wynikał on z poczucia godności własnej, przeświadczenia o ważności spełnianych przez armię celów oraz ich doniosłości w życiu państwa i narodu³⁰. Oddziaływał na przemiany reprezentowanej przez kadre kultury politycznej.

Analizując stosunek kadry zawodowej Marynarki Wojennej do tradycyjnych wartości społeczno-politycznych, badano jej poglądy związane z poczuciem honoru.

Tabela 2. Co oznacza według Pana pojęcie „honor”?³¹

Honor	Razem	Procent
<i>Razem</i>	407	100,00%
Honor jest dobrym imieniem każdego żołnierza i źródłem jego czci	178	43,73%
Honor jest niezbywalną wartością jednostki	77	18,92%
Honor to nadrzędna wartość uogólniająca wszelkie inne wartości	66	16,22%
Honor to postawa, która nikogo nie uraża i nie czyni nikomu nic złego	43	10,57%
Honor to miłość do Ojczyzny	21	5,16%
Honor to szacunek dla poglądów innego człowieka, od którego oczekujemy odwzajemnienia	19	4,67%
Brak odpowiedzi	3	0,73%

²⁹ A. Żak, *Esprit de corps*, [w:] *Vademecum dydaktyczno-wychowawcze*, pod red. J. Tomiły, Warszawa 1998, nr 2, s. 295.

³⁰ L. Ratajczyk, *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, Warszawa 1981, s. 173.

³¹ G. Piwnicki, *Wyniki badań kultury politycznej kadry zawodowej Marynarki Wojennej RP w okresie transformacji ustrojowej 1980–2000*, Gdynia – Opole 2004, s. 126.

Dla większości kadry zawodowej honor jest „dobrym imieniem każdego żołnierza i źródłem jego czci” — 43,73%, dla 18,92% jest on „niezbędną wartością jednostki”, dla 16,22% to „nadrzędna wartość uogólniająca wszelkie inne wartości”, w mniejszym stopniu, bo dla 10,57%, to „postawa, która nikogo nie uraża i nie czyni nikomu nic złego”, 5,16% widzi w nim „miłość do Ojczyzny”, a 4,67% „szacunek dla poglądów innego człowieka, od którego oczekujemy odwzajemnienia”, 0,74% nie udzieliło odpowiedzi na pytanie.

Starano się również ustalić, jaką wartość dla kadry stanowi patriotyzm³². Analizując rozwój tego terminu, można zauważyć, że pierwotnie patriotyzm łączono z miłością do miejsca urodzenia, na przykład domu rodzinnego, rodziny, konkretnego miasta i jego mieszkańców (ziomków). Następnie zakres rozszerzono, obejmując nim określony region, kraj i państwo. Uczucia patriotyczne służą zatem państwu i dlatego powinny być rozwijane poprzez różne formy wychowania wojskowego i obywatelskiego. Powinno to zmierzać do wykazania zbieżności interesów państwa oraz jego wszystkich obywateli. Akcenty w wychowaniu patriotycznym są położone również na uczucia miłości do ojczyzny, do przeszłej i przyszłej historii narodu, do jego dorobku. Do zasadniczych treści tak analizowanego patriotyzmu zaliczono:

- a) poświęcenie dla ojczyzny;
- b) miłość do ojczyzny;
- c) rzetelną służbę i pracę;
- d) współodpowiedzialność za dalsze losy kraju;
- e) obronę jego suwerenności i niepodległości³³.

W kontekście poglądów dotyczących pojęcia patriotyzmu można go traktować i rozumieć w trzech aspektach:

- a) indywidualnym (personalnym, osobowym);
- b) instytucjonalnym (państwowym);
- c) kulturowym (narodowym).

³² Por. L. Malinowski, *Barwy patriotyzmu*, Warszawa 1987; J. Bocheński, *O patriotyzmie*, Warszawa 1989; *Młodzież polska u progu lat dziewięćdziesiątych*, pod red. J. Bogusza, Warszawa 1991; J. Sztumski, *Patriotyzm a nacjonalizm*, „Wojsko i Wychowanie” 1993, nr 10; B. Rudnicki, *Kształcenie obywatelskie żołnierzy w toku przemian*, Warszawa 1994; G. Rowiński, *Kształtowanie postaw patriotycznych młodzieży*, Warszawa 1999; A. Skorowski, *Aksjologiczny wymiar narodowego dziedzictwa kulturowego*, „Heureka” 2002, nr 1/2, s. 111–126.

³³ G. Rowiński, *Kształtowanie postaw patriotycznych ...*, s. 48.

Aspekty te wzajemnie się przenikają, mają wspólne pola i granice, łączą się przede wszystkim w kontekście kulturowym. Nie zawsze jednak patriotyzm indywidualny musi się przenikać z patriotyzmem instytucjonalnym. Indywidualnie każdy ze swej woli identyfikuje się z pewną tradycją, kulturą oraz charakterem konkretnego narodu czy narodowości. Patriotyzm instytucjonalny jest zaś związany z wartościami preferowanymi przez różne instytucje życia społeczno-politycznego, rodzinę, kontakty towarzyskie czy państwo. Z kolei patriotyzm kulturowy tworzony jest przez zespół wartości konstytuujących narodowość, państwowość, historię i tradycję. W tym kontekście patriotyzm definiuje się następująco: jest on motorem i nośnikiem preferowanych indywidualnie, instytucjonalnie i kulturowo wartości, które zapewniają trwanie i rozwój zarówno jednostki ludzkiej, jak i tworzonych przez nią struktur społeczno-politycznych oraz norm związanych z ich funkcjonowaniem.

Analizując problem wartości społeczno-politycznych kadry zawodowej Marynarki Wojennej, postanowiono ustalić jej stosunek do patriotyzmu.

Tabela 3. Czym jest patriotyzm?³⁴

Patriotyzm	Razem	Procent
<i>Razem</i>	407	100,00%
Jest gotowością do najwyższego poświęcenia dla kraju	105	25,80%
To umiłowanie Ojczyzny	98	24,08%
To postawa społeczna wyrażająca się gotowością do przedkładania interesu ogólnego ponad interes osobisty	97	23,83%
To miłość do narodu i państwa	61	14,99%
Jest przywiązaniem do idei wolnej i niepodległej Ojczyzny	41	10,07%
Inne	1	0,25%
Brak odpowiedzi	4	0,98%

Większość kadry zawodowej rozumie to pojęcie w trojaki sposób: 25,80% sądzi, że patriotyzm jest „gotowością do najwyższego poświęcenia dla kraju”, 24,08%, że jest to „umiłowanie Ojczyzny”, a 23,83%, że to „postawa społeczna wyrażająca się gotowością do przedkładania interesu ogólnego nad interes osobisty”. Znacznie mniej dostrzega w patriotyzmie inne cechy: 14,99% „miłość do narodu i państwa”, 10,07% „przywiązanie do idei

³⁴ G. Piwnicki, *Wyniki badań ...*, s. 128.

wolnej i niepodległej Ojczyzny”. Tylko 0,98% badanych nie umiało zająć w tej kwestii żadnego stanowiska.

Zbadano także stosunek kadry zawodowej Marynarki Wojennej do ojczyzny³⁵.

Tabela 4. Czym jest dla Pana Ojczyzna?³⁶

Ojczyzna	Razem	Procent
<i>Razem</i>	407	100,00%
To rodzinna ziemia i ludzie tam mieszkający	171	42,01%
To umiłowanie wolności, suwerenności i demokracji	62	15,23%
To zbiorowy obowiązek	55	13,51%
To uogólnienie wszystkich najważniejszych wartości	54	13,27%
To uświęcona tradycja narodowa	38	9,34%
To kulturowe związki między Polakami	11	2,70%
To źródło zgodnego z nakazami obowiązku do państwa	10	2,46%
To ważne instytucje państwowe	2	0,49%
Brak odpowiedzi	4	0,99%

Dla kadry zawodowej ojczyzna to przede wszystkim: „rodzinna ziemia i ludzie ją zamieszkujący” (42,01%), „umiłowanie wolności, niepodległości i demokracji” (15,23%), „zbiorowy obowiązek” (13,51%), „uogólnienie wszystkich najważniejszych wartości” (13,27%), „uświęcona tradycja narodowa” (9,34%). Na dalszym miejscu badani usytuowali „kulturowe związki między Polakami” (2,70%) i „źródło zgodnego z nakazami obowiązku do państwa” (2,46%)³⁷.

Tradycyjne wartości społeczno-polityczne to imponderabilia, których wpływu nie da się obliczyć, bowiem nie należą do sfery zjawisk fizycznych. Są to rzeczy nieuchwytny, ale mające istotny wpływ na obraz i specyfikę życia wojskowego. Armia jest instytucją, w której odgrywają one rolę nie do przecenienia. Ma ona bowiem system szkolenia (politycznego, patriotyczno-wychowawczego), który jest ukierunkowany na kształtowanie tych wartości w celach umocnienia polityki państwa i jego władz.

³⁵ Według *Słownika języka polskiego* ojczyzna to: „Kraj, w którym się ktoś urodził, którego jest obywatelem lub z którym jest związany więzią narodową. Niepodległa, wolna, wyzwolona ojczyzna. Obrońcy, synowie ojczyzny. Wróg, zdrajca ojczyzny. Bronić ojczyzny. Służyć ojczyźnie, polec, przelać krew, walczyć, zginąć za ojczyznę”, Warszawa 1979, s. 497.

³⁶ Tamże, s. 129.

³⁷ G. Piwnicki, *Kultura polityczna kadry ...*, s. 272–278.

Ten program edukacyjny zawiera wiedzę o funkcjonowaniu społeczeństwa demokratycznego państwa, uczy zachowań politycznych, zachęca do partycypacji w życiu politycznym społeczeństwa obywatelskiego. Stosuje szeroko pojętą wiedzę z akcentami historycznymi, z której powinni wyciągać wnioski na przyszłość żołnierze zawodowi. Poprzez taką edukację kształtuje człowieka, dla którego wartości humanistyczne, uczciwa praca, umiłowanie pokoju, wolności, prawdy, patriotyzmu, samodyscypliny oraz honoru i godności ludzkiej są celami nadrzędnymi.

Te uniwersalne wartości zawsze były uznawane przez kadre zawodową Marynarki Wojennej. W ich przyswajaniu i rozumieniu ogromną rolę pełniła kultura polityczna, tworząca subiektywny wymiar polityki, na którą składają się przekonania, postawy i wartości. Kultura ta jest ważnym składnikiem systemu politycznego każdego państwa, bowiem integruje wspólnotę polityczną, w tym środowisko kadry Marynarki Wojennej.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Adamkiewicz M., *Przemiany etosu zawodu wojskowego*, Warszawa 1992.
- [2] Adamkiewicz M., *Wybrane zagadnienia z etosu wojska*, Warszawa 1997.
- [3] Andrzejuk A., *Zagadnienie cnót wojskowych*, [w:] *Wartości i postawy moralne w procesie wychowania wojskowego*, pod red. M. Marcinkowskiego i J. Wieczorka, Koszalin 1995.
- [4] Baszkiewicz J., *Państwo i partie w systemie kapitalistycznym*, Warszawa 1980.
- [5] Bocheński J., *Zarys etyki wojskowej*, Warszawa 1993.
- [6] Bocheński J., *Patriotyzm, męstwo, prawość żołnierska*, Warszawa 1999.
- [7] Borkowski J., *Świat wartości oficerów*, „Wojsko i Wychowania” 1992 nr 10.
- [8] Borkowski J., *Vademecum dydaktyczno-wychowawcze*, 1998, nr 2.
- [9] Boziewicz W., *Polski Kodeks Honorowy*, Warszawa 1919.
- [10] Cichoń W., *Wartości, wychowanie, człowiek*, Kraków 1996.
- [11] Czajkowski A., *Władza polityczna. Analiza pojęcia*, [w:] *Kategorie analizy politologicznej*, pod red. A. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1991.
- [12] Dyrda M., *Morale żołnierzy w walce zbrojnej*, [w:] *Psychologia w wojsku*, Warszawa 1997.

- [13] *Encyklopedia Politologii*, t. I, Kraków 1999.
- [14] Gogacz M., *Postawy wychowania*, Warszawa 1993.
- [15] Kasperski M., *Przemiany wzorów osobowych kadry WP w okresie transformacji*, [w:] *Tradycje i współczesność etosu oficera Wojska Polskiego*, pod red. M. Adamkiewicza, Warszawa 1997.
- [16] Kądziałski J., *Rozumienie kultury politycznej*, „Edukacja Polityczna” 1985, vol. 6–7.
- [17] Łowczowski G., *Polak jako żołnierz*, Londyn 1968.
- [18] Malinowski L., *Barwy patriotyzmu*, Warszawa 1987.
- [19] *Młodzież polska u progu lat dziewięćdziesiątych*, pod red. J. Bogusza, Warszawa 1991.
- [20] Ossowska M., *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1986.
- [21] Piwnicki G., *Wyniki badań kultury politycznej kadry zawodowej Marynarki Wojennej RP w okresie transformacji ustrojowej 1980–2000*, Gdynia – Opole 2004.
- [22] Piwnicki G., *Kultura polityczna kadry Marynarki Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w procesie współczesnych przemian ustrojowych*, Gdańsk 2005.
- [23] *Podstawy psychologii politycznej*, pod red. K. Skarżyńskiej, Poznań 2002.
- [24] *Polska – NATO, traktaty, gwarancje, zobowiązania*, Warszawa 1999.
- [25] Procał J., *Leksykon pojęć wychowawczych dowódcy*, Warszawa 1999.
- [26] Ratajczyk J., *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, Warszawa 1981.
- [27] Rowiński G., *Kształcenie postaw patriotycznych młodzieży*, Warszawa 1999.
- [28] Rudnicki B., *Kształcenie obywatelskie żołnierzy w toku przemian*, Warszawa 1994.
- [29] Russel B., *Władza i jednostka*, Warszawa 1997.
- [30] Skorowski A., *Aksjologiczny wymiar narodowego dziedzictwa kulturowego*, „Heureka” 2002 nr 1/2.
- [31] Strużewski W., *Istnienie i wartość*, Kraków 1981.
- [32] Sztumski J., *Wojsko jako system społeczny*, „Wojsko i Wychowanie” 1993, nr 2.
- [33] Sztumski J., *Patriotyzm a nacjonalizm*, „Wojsko i Wychowanie” 19093, nr 10.
- [34] Trejnis Z., *Wojsko w systemie politycznym państwa*, [w:] *Homo Politycus*, pod red. S. Filipowicza, Warszawa 1993.

- [35] Trejnis Z., *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autorytarnym*, Toruń 1997.
- [36] Wiatr J., *Socjologia wojska*, Warszawa 1982.
- [37] *Współczesne problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- [38] Żak A., *Esprit de Corps*, [w:] *Vademecum dydaktyczno-wychowawcze*, pod red. J. Tomiła, Warszawa 1998, nr 2.

**THE POLITICAL CULTURE
OF THE PROFESSIONAL CADRE OF POLISH
NAVY DURING THE SYSTEM TRANSITION
OF 1989-2004 YEARS SEEN FROM
THE POINT OF VIEW OF THE DICHOTOMY
OF SOCIO-POLITICAL VALUES
AND MILITARY ETHOS**

ABSTRACT

The political culture of the professional cadre of the Polish Navy during the period of the system transformation after 1989 evolved from authoritarian to democratic model. It should be noted that every army, even in democratic system, is an authoritarian institution, based on hierarchy and obedience from the lowest to the highest ranks. It is important in the times of transition and changes, when civilian supervision over army was introduced as a consequence of implementation of democracy. The professional cadre swore a new oath of the fidelity to Polish Republic and its authorities. The transition of the 1989 was accepted by Navy with relief because people realized that army would not be used to suppress its own nation. One of the factors that has determined it was the very high level of education of this professional group – almost 100% of officers had an academic degree. The article covers the specificity of the political culture of the army, characterizes the system of preferred values and specific attitude towards the traditional social and political values among the professional cadre of the Navy. All those factors fostered the calm course of the system transition for this professional group.

Keywords:

political culture, professional cadre of Polish Navy, system transition, socio-political values, military ethos.